

ПАМ'ЯТІ ВІКТОРА ТАРАСОВИЧА БІЛАЯ
(02.04.1956—03.09.2013)

Два роки тому, 3 вересня 2013-го, пішов із життя Віктор Тарасович Білай — мій учень, колега, молодший товариш.

Професійна діяльність В.Т. Білая зі студентських років і до відходу у вічність була пов'язана з Інститутом ботаніки імені М.Г. Холодного НАН України (далі — ІБ). Тут він пройшов 35-річний шлях від інженера до старшого наукового співробітника, кандидата біологічних наук за спеціальністю «мікологія».

Проте знайомство Віктора Тарасовича Білая з мікологією почалося значно раніше, можна сказати — з перших років його життя. Він народився 2 квітня 1956 р. у м. Києві, в родині науковців. Величезний вплив на формування його особистості з дитинства мала бабуня — видатний український мікробіолог, заслужений діяч науки УРСР, лауреат Державних премій, член-кореспондент АН УРСР Віра Йосипівна Білай. Разом із членом-кореспондентом АН УРСР М.М. Підоплічком В.Й. Білай зробила значний внесок у розвиток експериментальної мікології. Вона здійснила

поглиблені дослідження мікроскопічних грибів — збудників хвороб сільськогосподарських культур, продуцентів біологічно активних речовин, насамперед ферментів, антибіотиків, токсинів. Результати цих досліджень відображені в численних монографіях В.Й. Білай: «Фузарии» (1955, 1977), «Микроскопические грибы — продуценты антибиотиков» (1961), «Биологически активные вещества микроскопических грибов и их применение» (1965), «Токсинообразующие микроскопические грибы и вызываемые ими заболевания человека и животных» (1970, разом із М.М. Підоплічком). Вони і дотепер не втратили наукового значення і використовуються новими поколіннями мікробіологів і мікологів. Батько В.Т. Білая, доктор біологічних наук Т.І. Білай, біохімік за фахом, також обрав об'єктом досліджень гриби, зосередивши увагу на вивченні ферментів мезофільних і термофільних міксоміцетів, визначенні ролі цих ферментів у процесах трансформації рослинних субстратів. Ці проблеми висвітлені в його монографіях «Термостабильные ферменты грибов» (1979) і «Трансформация целлюлозы микромицетами» (1982, разом із В.Й. Білай і О.Г. Мусич).

Віктор Тарасович Білай, зростаючи в родині вчених-біологів, змалечку був оточений атмосферою відданого служіння науці, мав перед очима близьких йому людей, які були високими професіоналами і взірцем величезної працездатності. Вже студентом біофаку Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка (далі — КДУ) В.Т. Білай став безпосереднім учнем професора В.Й. Білай, яка в 70-х роках ХХ ст. читала на біофаці університету курс лекцій «Основи загальної мікології». У 1989 р. видавництво «Вища школа» випустило «Основы общей микологии» В.Й. Білай як підручник, рекомендований Міністерством освіти УРСР для студентів біологічних факультетів університетів, сільськогосподарських і технологічних вишів.

Отже, після закінчення Київської середньої школи № 87 у 1973 р. того ж року Віктор Білай вступив на біологічний факультет КДУ. У 1978 р. він закінчив університет за спеціальністю «біо-

лог-фізіолог рослин, викладач ботаніки та хімії». В Інститут ботаніки В. Білай уперше прийшов ще студентом у 1976 р. і півроку працював лаборантом відділу мікології та ліхенології. Отримавши університетський диплом, Віктор Тарасович за направленням прибув до нашого Інституту, де з серпня 1977 р. працював інженером відділу фізіології рослин, а з лютого 1978 р. був переведений на таку ж посаду (1978—1987) до відділу мікології та ліхенології.

У цьому відділі 70-ті роки ХХ ст. ознаменувалися інтенсивними дослідженнями проблем промислового культивування їстівних макроскопічних грибів: печериці двоспорової та гливи звичайної, започаткованих членами-кореспондентами НАН України С.П. Вассером і І.О. Дудкою. Ці роботи науково-прикладного спрямування фінансово підтримувалися Державним комітетом з науки і техніки (далі — ДКНТ СРСР), республіканськими програмами, господарськими угодами. Прихід до відділу молодого фізіолога рослин В.Т. Білая визначив його подальшу наукову долю. Він розпочав вивчення мікроміцетів печеричних компостів залежно від рівня технології вирощування печериць у різних господарствах, з'ясував роль мікроміцетів у різних компонентах компостів, насамперед клітковини, і на різних етапах культивування. Ці дослідження забезпечували одержання нових високоврожайних і вірусостійких штамів печериці згідно із завданням ДКНТ СРСР, яке тоді стояло перед колективом відділу, — «Отримати й інтродуквати в культуру нові продуктивні та вірусостійкі штами шампінйона двоспорового» (1979 — 1980). У цей же період відділ був залучений до виконання державної програми «Харчові білки, їх отримання і використання», в межах якої започаткували впровадження екстенсивного методу культивування цінного їстівного гриба — гливи звичайної на відходах лісового господарства (1981—1982).

В.Т. Білай, продовжуючи дослідження мікроміцетів компостів для печериць, долучився до виконання робіт за цією програмою і брав активну участь у створенні плантацій з вирощування гливи в Лелихівському та Великопольському лісництвах Львівської області. На матеріалі з цих плантацій Віктор Тарасович визначив вміст клітковини та лігніну у вихідних зразках деревини (серцевина і заболонь) різних порід і в зразках деревини цих самих порід, де протягом кількох років розвивалися міцелій і плодові тіла гливи. Це дало змогу з'ясувати динаміку засвоєння компонентів деревини гливою і підібрати деревину, найефективнішу для вирощу-

вання гливи екстенсивним способом. Водночас, у зв'язку з переходом від екстенсивного до інтенсивного способу культивування гливи на соломі різних зернових культур, В.Т. Білай виконав аналогічні дослідження щодо зміни вмісту клітковини, лігніну та золи в соломі, на якій розвивався цей гриб.

Дисертаційну роботу з мікроміцетів печеричних компостів Віктор Тарасович виконував без відриву від розробок за основною тематикою відділу. Спершу базовим підприємством для цих досліджень була Київська овочева фабрика. На початку 1980-х років я, як науковий керівник кандидатської дисертації В.Т. Білая, порадила йому відбирати компости для виділення мікроміцетів на печеричницях з іншими технологіями, а саме в радгоспі «Московський» (м. Москва), на фірмі «Літо» (м. Ленінград), у колгоспі Сімферопільського району Криму. В процесі співробітництва з цими підприємствами проявилася цінна властивість Віктора Тарасовича: його вміння знаходити спільну мову з виробничниками, давати їм корисні поради з власного досвіду, засвоювати новинки технологій, запроваджуваних на конкретному виробництві, налагоджувати обмін чистими культурами штамів-продуцентів.

Результатом поєднання наукових досліджень і практичної діяльності В.Т. Білая стала його кандидатська дисертація «Микромицеты шампиньонных компостов», успішно захищена на спеціалізованій раді Інституту ботаніки в грудні 1986 р. Робота мала високий рівень наукової новизни: вперше було визначено видовий склад мікроміцетів печеричних компостів, встановлено невідомі раніше суцесійні зміни їх видового складу залежно від фаз ферментації компостів, з'ясовано роль підвищеної температури як регульовального фактора життєдіяльності мікроміцетів компостів, виділено індикаторні види якісного та неякісного компостів тощо.

Після захисту дисертації В.Т. Білай обіймав посади молодшого наукового співробітника (1987 — 1992), наукового співробітника (1993—1995), старшого наукового співробітника (1995—2013). Він і надалі розробляв напрямок досліджень, визначений кандидатською дисертацією, змінився лише об'єкт. Протягом 1986 — 1990 рр. Віктор Тарасович брав участь у створенні біотехнології інтенсивного поверхневого та глибинного культивування гливи звичайної. У цей період остаточно визначається нахил В.Т. Білая до прикладної діяльності в галузі грибовництва: оформлення патентів на винаходи, надання консультацій виробникам щодо прогресивних технологій вирощування їстівних грибів,

проведення семінарів з проблем промислового культивування традиційних і недавно інтродукованих у культуру їстівних грибів. Так, у 1988 р. у № 1 «Бюллетеня изобретателя» з'являється патент, підготовлений за результатами дисертації В.Т. Білая «Штамм мікромицета *Hemicola insolens* для предварительной обработки соломы при твёрдофазном выращивании съедобных грибов из рода *Agaricus*». Згодом додаються нові авторські свідоцтва і патенти. Ім'я В.Т. Білая і накопичений ним практичний досвід у галузі грибовництва стає відомим не тільки в Україні та Радянському Союзі, а й за кордоном. Віктор Тарасович разом із доктором біологічних наук Н.А. Бісько отримують пропозиції щодо співпраці з колегами з Інституту мікробіології Чеської АН (1988, м. Прага) та Інституту рослинництва (1989, 1990, м. Скерневіце, Польща) і вирушають до цих країн у наукові відрядження. Наприкінці 1992 р. вони відвідали Інститут овочівництва у Кореїській НДР. У 1993 р. до керівництва Інституту ботаніки звернувся директор Інституту експериментального грибовництва (Нідерланди) професор Л.Дж. Гріенсвен із проханням відрядити В.Т. Білая на чотири місяці з метою проведення спільних досліджень з ферментації та підготовки селективних субстратів для культивування їстівних грибів. Матеріальну підтримку щодо здійснення цього відрядження надала Нідерландська організація міжнародної кооперації та вищої школи (1993, м. Хорст, Нідерланди). В 1995 р. було закладено спільний експеримент з вивчення впливу термофільних грибів на процес ферментації субстратів для вирощування їстівних грибів у Німеччині.

У 1997 р. В.Т. Білая разом із доктором біологічних наук Е.Ф. Соломко запросили на річне стажування до Центру наук про здоров'я Техаського університету (м. Сан-Антоніо, США). Це була програма Фулбрайта з обміну фахівцями для роботи з культивування лікарських грибів із протипухлинними й антизапальними властивостями. Упродовж 2002—2003 років він працював в Інституті еволюції (м. Хайфа, Ізраїль) за угодою про співробітництво між Інститутом ботаніки та цією науковою установою.

В.Т. Білай був також доповідачем на кількох міжнародних форумах, присвячених культивуванню їстівних і лікарських грибів. Віктор Тарасович брав участь у конференціях, що відбувалися у США (1996, м. Стейт Коледж, штат Пенсильванія), Австралії (1999, м. Сідней), Україні (2001, м. Київ).

Науковий доробок В.Т. Білая — це близько 100 публікацій, переважно тез і статей, чимало з яких оприлюднено у відомих вітчизняних і зарубіжних

журналах: «Український ботанічний журнал», «Микологія и фитопатология», «Internat. J. of Medical Mushrooms». Він є співавтором двох монографій — «Культивирование съедобных грибов» (1992, разом із Н.А. Бісько та І.О. Дудкою) та «Атлас возбудителей болезней и вредителей съедобных грибов при их культивировании» (2005, разом із Н.А. Бісько).

Багато уваги Віктор Тарасович приділяв популяризації науково-технічних знань про розведення їстівних і лікарських грибів. Його змістовні та насичені корисними рекомендаціями поради друкувалися в журналах «Овощеводство», «Огородник» і «Школа грибовода».

Головним досягненням В.Т. Білая, що підсумовує його багаторічну працю в мікології та грибовництві, є присудження у 2005 році йому в складі колективу науковців з різних освітніх і виробничих установ Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл робіт «Розробка наукових основ промислового грибовництва та їх практична реалізація в аграрному комплексі України».

Віктор Тарасович Білай брав діяльну участь в усіх справах відділу мікології. Зокрема, разом з колегами виїздив на збір матеріалу для щорічних виставок грибів, виконував конкретні доручення з організації конференцій «Стан і перспективи виробництва вищих їстівних грибів у СРСР», які регулярно проводив відділ. Він не стояв осторонь і громадського життя Інституту: був агітатором, випускав молодіжну газету, відповідав за організацію занять з цивільної оборони. Тривалі дружні та ділові стосунки пов'язували його з багатьма колегами з відділу — С.П. Вассером, А.С. Бухало, Н.А. Бісько, Е. Ф. Соломко, Т.В. Андріановою та іншими.

У родині Віктор Тарасович був відповідальним і турботливим батьком. Разом із дружиною Іриною Григорівною вони виховали двох синів, Дениса Вікторовича і Дмитра Вікторовича, обом дали вищу освіту, дочекалися онуків.

На жаль, останніми роками Віктор Тарасович тяжко хворів, змушений був часто і надовго лягати до лікарні. Проте тримався він надзвичайно мужньо, нікому не дошкуляв розповідями про свої негаразди зі здоров'ям. Ми збережемо в пам'яті образ доброзичливого, веселого, з тонким гумором Віктора Тарасовича, яким він прийшов у відділ з університету. Переконана, що праці В.Т. Білая, присвячені біології та екології мікроміцетів на рослинних субстратах компостів, науковим основам грибовництва, служитимуть ще не одному поколінню мікологів.

І.О. ДУДКА